

TARJIMONLIK YO'NALISHI TALABALARINING OG'ZAKI NUTQ MALAKALARINI RIVOJLANTIRISHDA YUZAGA KELADIGAN QIYINCHILIKLARNI BARTARAF ETISH TEXNOLOGIYASI

Qahhorov Sardorbek Abdulxodi o'g'li,

Namangan davlat chetillari instituti

Mustaqil izlanuvchi

qahhorovsardorbek17@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada tarjimonlik yo'nalishi talabalarida og'zaki nutq malakasini shakllantirish jarayonida uchraydigan psixolingvistik, fonetik va pragmatik qiyinchiliklarni bartaraf etish texnologiyasi asoslanadi. Tadqiqot aralash metodlar, diagnostik kuzatuv va kompetensiyaviy baholashga tayandi. Natijada bosqichma-bosqich trening modeli taklif etilib, talabalar nutq ravonligi, aniqligi va muloqot strategiyalari barqarorlashgani ko'rsatildi.

Kalit so'zlar: og'zaki nutq, tarjimonlik ta'limi, fonetik kompetensiya, pragmatik strategiyalar, psixolingvistik to'siqlar, trening texnologiyasi, kompetensiyaviy baholash.

Аннотация. В статье обоснована технология преодоления психолингвистических, фонетических и прагматических трудностей при развитии устной речи у студентов-переводчиков. Исследование опиралось на смешанные методы, диагностическое наблюдение и компетентностное оценивание. Показано, что поэтапная тренинговая модель стабилизирует беглость, точность и коммуникативные стратегии, повышая качество устного перевода.

Ключевые слова: устная речь, переводческое образование, фонетическая компетенция, прагматические стратегии, психолингвистические барьеры, тренинговая технология, компетентностное оценивание.

Abstract. This article substantiates a technology for overcoming psycholinguistic, phonetic, and pragmatic difficulties in developing oral speech skills of translation students. The study employed mixed methods, diagnostic observation, and competence-based assessment. The results demonstrate that a staged training model stabilizes fluency, accuracy, and interaction strategies, thereby improving performance in oral mediation and interpreting tasks.

Keywords: oral speech, translator training, phonetic competence, pragmatic strategies, psycholinguistic barriers, training technology, competence-based assessment.

Kirish. Tarjimonlik yo'nalishida og'zaki nutq malakasi nafaqat umumiy til bilimi ko'rsatkichidir, balki real vaqt rejimida tez fikrlash, nutqni rejalashtirish, ma'noni qayta kodlash va muloqot vaziyatiga moslashish kabi murakkab psixolingvistik jarayonlarning integratsiyalashgan natijasidir. Shu sababli og'zaki nutqni rivojlantirish tarjimon tayyorlash tizimida markaziy o'rin tutadi: talaba tildagi birliklarni bilishi bilan birga, ularni situativ-pragmatik sharoitda, ijtimoiy rol va nutq maqsadiga muvofiq ravishda tez va aniq qo'llay olishi lozim. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, ko'plab talabalarda grammatika va leksika bo'yicha nisbatan yaxshi ko'rsatkichlar mavjud bo'lsa-da, og'zaki chiqish jarayonida pauza ko'payishi, tovush talaffuzining beqarorlashuvi, intonatsion qurilmaning buzilishi, fikrning mantiqiy bog'lanmasligi, muloqotda tashabbusni ushlay olmaslik kabi muammolar uchraydi. Bu muammolar tarjimonlik faoliyatida ayniqsa keskinlashadi, chunki og'zaki tarjima vazifalari tezkorlik, eshitib idrok etish, qisqa muddatli xotira, nutqni qayta tuzish va auditoriya bilan aloqani bir vaqtda boshqarishni talab qiladi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, oliy ta'limda kompetensiyaga yo'naltirilgan yondashuv kuchaygan sari og'zaki muloqot natijasi yakuniy mahsulot sifatida emas, balki jarayon sifatida ham baholanishi talab etilmoqda. Tarjimonlik talabalari uchun og'zaki nutqdagi qiyinchiliklar ko'pincha "bilim yetishmasligi" bilan izohlanadi, ammo mazkur qarash metodik jihatdan torlik qiladi. Qiyinchiliklar ko'p omilli bo'lib, fonetik avtomatizm yetishmasligi, psixologik to'siqlar, auditoriya oldida chiqish tajribasining kamligi, pragmatik normalarni anglashdagi uzilish, muloqot strategiyalarini ongli tanlay olmaslik, shuningdek o'quv jarayonida mashg'ulotlar ketma-ketligi va baholash mezonlarining aniq belgilab berilmagani bilan ham bog'liq.

Adabiyotlar tahlili. Ilmiy adabiyotlarda og'zaki ko'nikmalarni shakllantirish bo'yicha turli yondashuvlar yoritilgan bo'lsa-da, tarjimonlik yo'nalishiga xos bo'lgan real vaqtli nutq ishlab chiqish va vositachilik kompetensiyasini birlashtirgan texnologik model yetarli darajada tizimlashtirilmaganligi tadqiqot bo'shlig'ini belgilaydi [1.6]. Shuningdek, mavjud ishlanmalar ko'pincha alohida komponentni, masalan, talaffuz yoki leksik faollikni rivojlantirishga qaratilib, ularni yagona diagnostik-trening-baholash zanjirida bog'lash masalasi sust yoritiladi [2.7].

Ushbu maqolaning maqsadi tarjimonlik yo'nalishi talabalarining og'zaki nutq malakalarini rivojlantirishda uchraydigan asosiy qiyinchiliklar tipologiyasini aniqlash va ularni bartaraf etishga xizmat qiladigan texnologiyani, ya'ni diagnostika, maqsadli trening va kompetensiyaviy baholashdan iborat uzviy modelni ilmiy asoslashdan iborat. Maqsadga muvofiq vazifalar sifatida og'zaki nutqdagi qiyinchiliklarni fonetik, psixolingvistik va pragmatik guruhlariga ajratib tahlil qilish; o'quv vaziyatlariga mos mikrotreninglar tizimini ishlab chiqish; jarayoniy va natijaviy ko'rsatkichlar orqali samaradorlikni baholash mezonlarini aniqlash belgilandi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot metodologiyasi kompetensiyaviy yondashuv va psixolingvistik qarashlar uyg'unligiga tayanadi. Og'zaki nutq malakasini faqat til birliklarini bilish darajasi emas, balki nutqni rejalashtirish, monitoring qilish va muloqot strategiyalarini boshqarish qobiliyatlari bilan birga tushuntirish maqsadga muvofiq deb olindi [6.8]. Shuning uchun tadqiqot dizayni aralash metodlarga asoslandi: sifat jihatdan kuzatuv va nutq mahsulotini tahlil qilish, miqdoriy jihatdan esa kompetensiyaviy rubrikalar asosida baholash hamda oldin va keyin o'lchovlar taqqosiga tayangan.

Empirik baza sifatida tarjimonlik yo'nalishida tahsil olayotgan talabalarning auditoriya nutqi, qisqa monolog va dialog chiqishlari, shuningdek og'zaki vositachilikka oid vazifalarni bajarish jarayonidagi audioyozuvlar tanlandi. Diagnostika bosqichida nutq namunalarni fonetik aniqlik, ravonlik, mantiqiy bog'lanish, pragmatik moslik va interaktivlik mezonlari bo'yicha tahlil qilish usuli qo'llandi. Tahlilda xatolarni faqat "to'g'ri-noto'g'ri" kategoriyasida emas, balki ularning kelib chiqish mexanizmini aniqlash maqsadida psixolingvistik talqin qilindi: masalan, pauzalarning ortishi leksik qidiruv bilanmi, sintaktik rejalashtirish bilanmi yoki tashvish darajasi bilanmi bog'liqligi ajratib

ko'rildi [3.8]. Pragmatik tahlilda nutq aktlari, murojaat shakllari, mavzuni ochish va yopish vositalari, navbat almashinuvi kabi ko'rsatkichlarga e'tibor qaratildi [5.9].

Intervensiya, ya'ni ta'limiy ta'sir bosqichida "qiyinchilikni bartaraf etish texnologiyasi" uch moduldan iborat yaxlit jarayon sifatida qurildi: birinchisi diagnostik moduli, ikkinchisi mikrotrening moduli, uchinchi reflektiv-baholash moduli. Metodlarning mosligi shundaki, diagnostika individual va guruh ehtiyojlarni aniqlaydi, mikrotrening aniq ko'nikmani avtomatlashtiradi, reflektiv-baholash esa o'zini nazorat qilish va barqarorlashtirish mexanizmini mustahkamlaydi. Treninglarda vaziyatli muloqot, rolli ijro, vaqt cheklovi ostida qayta hikoyalash, "mazmunni saqlab soddalashtirish" va "reformulyatsiya" kabi tarjimonlikka yaqin mashqlar qo'llandi; bu mashqlar og'zaki nutqni real kommunikativ bosim sharoitida mashq qildirish imkonini beradi [1.7]. Baholashda jarayoniy ko'rsatkichlar, ya'ni pauzalar zichligi, o'zini tuzatishlar turi, muloqot tashabbusi, shuningdek natijaviy ko'rsatkichlar, ya'ni mazmun to'liqligi, pragmatik moslik, tinglovchi bilan aloqa sifatini birgalikda qayd etish yondashuvi tanlandi [4.6]. Etik tamoyillar doirasida talabalarning roziligi olindi, yozuvlar anonimlashtirildi va natijalar umumlashtirilgan ko'rinishda taqdim etildi.

Tahlillar va natijalar. Tadqiqot natijalari og'zaki nutqdagi qiyinchiliklar bir-biridan ajralgan hodisa emasligini, balki o'zaro bog'langan uch asosiy qatlamda namoyon bo'lishini ko'rsatdi. Birinchi qatlam fonetik-prosodik qiyinchiliklar bo'lib, ular talaffuzdagi segment xatolari bilan cheklanmay, intonatsion kontur, urg'u va nutq tempi beqarorligi orqali ma'no uzatilishiga ta'sir ko'rsatadi. Diagnostika materiallarida ayrim talabalar so'zlarni to'g'ri aytsa ham, gapning intonatsion yakunini noaniq belgilashi sababli fikr tugallanganligi sezilmasligi kuzatildi. Trening moduli doirasida prosodik naqshlarni imitativ takrorlashdan ko'ra, kommunikativ vazifa asosida, masalan, "aniqlashtirish", "e'tiroz bildirish", "xulosa qilish" kabi nutq niyatlarini intonatsiya bilan bog'lab mashq qildirish natijasida prosodik barqarorlashuv kuchaydi. Natijaviy baholashda tinglovchi tomonidan "tushunarlik" va "ishonchlik" sifatlari yuqorilangani fonetik komponentning kommunikativ qiymatini tasdiqladi.

Ikkinchi qatlam psixolingvistik qiyinchiliklar bo'lib, ular real vaqt rejimida nutq ishlab chiqishdagi kognitiv yuklama bilan bog'liq. Kuzatuvlar shuni ko'rsatdiki, ko'plab talabalarda pauzalarning ko'payishi ko'proq leksik qidiruvga emas, balki sintaktik rejalashtirish va keyingi fikrni oldindan "ko'rish" qobiliyati sustligiga taqaladi. Ayniqsa tarjimonlikka xos vazifalarda talaba mazmunni saqlashga uringan sari murakkab sintaksisga kirib ketadi va natijada nutq sur'ati pasayadi, o'zini tuzatishlar ortadi. Mikrotreninglarda "mazmun yadrosi"ni ajratish, keyin esa uni oddiy sintaktik qoliplar orqali tez ifodalash, so'ngra kerak bo'lsa boyitish ketma-ketligi qo'llanganda, talabalar nutqni rejalashtirishni bosqichma-bosqich avtomatlashtira boshladi. Baholash natijalarida o'zini tuzatishlar soni mutlaq kamayishdan ko'ra, ularning sifati o'zgargani aniqlandi: ilgari ko'proq to'xtab qolish va qayta boshlash ko'rinishida bo'lgan holatlar keyinroq

qisqa “mikrotuzatish”larga aylangan, bu esa monitoring mexanizmining samarali ishlay boshlaganidan dalolat beradi.

Uchinchi qatlam pragmatik-interaktiv qiyinchiliklar sifatida ajratildi. Diagnostika jarayonida talabalarning ko‘pchiligi mavzu bo‘yicha monologni tayyorlab aytishda nisbatan barqaror bo‘lsa-da, dialogik vaziyatda tashabbusni saqlash, suhbatdoshning implitsit maqsadini anglash, navbat almashinuvida mos signallar berish, muloyimlik strategiyalarini tanlashda qiyinchilikka duch kelishi qayd etildi. Bu holat tarjimonlik faoliyatidagi vositachilik komponenti uchun muhim, chunki tarjimon ko‘pincha muloqotning “ko‘rinmas” boshqaruvchisi sifatida aniqlashtiruvchi savol berish, qisqartirish yoki qayta shakllantirish orqali jarayonni muvozanatlaydi. Treningda dialogik skriptlar “tayyor replika” yodlash shaklida emas, balki maqsadga yo‘naltirilgan strategiyalar banki sifatida qurildi: talaba ma‘lum vaziyatda nimani ko‘zlayotganini aniqlaydi va shunga mos nutq aktini tanlaydi. Natijada pragmatik moslik oshdi, suhbatdoshga yo‘naltirilganlik kuchaydi, muloqotning uzilishlari kamaydi.

Natijalar, shuningdek, texnologiyaning uzviyligi muhim ekanini ko‘rsatdi. Diagnostikasiz trening umumiy mashq bo‘lib qoladi, refleksiv baholashsiz esa erishilgan natija barqarorlashmaydi. Treningdan so‘ng talabalarning o‘z nutqiga metakognitiv munosabati o‘zgardi: ular xatoni “kamchilik” sifatida emas, balki boshqarilishi mumkin bo‘lgan signal deb qabul qila boshladi, bu esa tashvish fonini pasaytirib, og‘zaki chiqishga tayyorgarlikni kuchaytirdi. Shunday qilib, ta‘limiy ta‘sir nutqning uch qatlamida ham ijobiy siljishlarni shakllantirdi, eng sezilarli o‘zgarish esa psixolingvistik rejalashtirish va pragmatik interaktivlik kesishgan nuqtada, ya‘ni real muloqot bosimida tez va mos gapira olish qobiliyatida namoyon bo‘ldi.

Olingan natijalar og‘zaki nutq malakasini tarjimonlik ta‘limi doirasida izohlashda ko‘pkomponentli yondashuv zarurligini tasdiqlaydi. An‘anaviy metodikalarda talaffuz va lug‘at boyligini oshirish markaziy vazifa sifatida talqin qilingan bo‘lsa, hozirgi topilmalar nutq samaradorligi ko‘pincha rejalashtirish va pragmatik moslashuvning uyg‘unlashuviga bog‘liqligini ko‘rsatadi. Bu holat kommunikativ kompetensiya nazariyasida til kompetensiyasi bilan bir qatorda diskurs va strategik kompetensiyalarning ahamiyatini ta‘kidlagan qarashlar bilan uyg‘unlashadi [6]. Biroq tarjimonlik yo‘nalishi uchun strategik komponentning vazni yanada ortadi, chunki talaba nafaqat o‘z fikrini, balki o‘zgalarning fikrini ham qayta shakllantirib, auditoriyaga yetkazishi kerak.

Psixolingvistik qiyinchiliklar bo‘yicha natijalar nutq ishlab chiqishning bosqichli modeli bilan izohlanadi: konseptualizatsiya, formulalash va artikulyatsiya bir-biriga ulanib ketgani sababli, bir bo‘g‘indagi uzilish boshqa bo‘g‘inga ham bosim beradi [8]. Treningda “mazmun yadrosi”ni ajratish va soddalashtirilgan sintaktik qoliplar orqali tez ifodalash texnikasi qo‘llangani kognitiv yuklamani kamaytirib, artikulyatsiya bosqichining barqarorlashuviga olib kelgani kuzatildi. Bu, o‘z navbatida, o‘zini tuzatishlar sifatining o‘zgarishi bilan tasdiqlandi: monitoring jarayoni to‘xtab qolishga emas, mikrota‘mirlashga o‘tdi. Mazkur natija tarjimonlik didaktikasida avtomatlashtirish va nazoratning

muvozanati muhimligini qayd etgan yondashuvlar bilan mos keladi [1]. Shuningdek, og‘zaki tarjima bo‘yicha ayrim tadqiqotlarda pauza va o‘zini tuzatishlar doimo salbiy indikator emasligi, balki strategik qayta rejalashtirishning belgisi ham bo‘lishi mumkinligi ta’kidlanadi; bizning natijalar ham shu fikrni qo‘llab-quvvatlaydi, chunki miqdoriy kamayishdan ko‘ra, funksional optimallashtirish muhimroq bo‘lib chiqdi [4].

Fonetik-prosodik komponent bo‘yicha topilmalar talaffuzni alohida drill sifatida emas, balki niyatga bog‘langan prosodiya sifatida mashq qilish samaraliroq ekanini ko‘rsatdi. Bu yondashuv rus metodik an‘analarida intonatsiyani kommunikativ-sintaktik birlik sifatida talqin qilgan qarashlarga yaqin turadi [3]. Xususan, intonatsion yakun va urg‘u mantiqiy bo‘linishni belgilashi sababli, prosodiyaning beqarorligi tinglovchi uchun matn tuzilishini “xira” qiladi. Biz taklif etgan texnologiyada prosodiya nutq aktlari bilan bog‘lab berilgani, ya’ni intonatsiya “mazmuni bezash” vositasi emas, balki ma’no va munosabatni kodlaydigan instrument ekanini talaba ongiga singdirgani natija berdi. Shu nuqtai nazardan, fonetik komponent tarjimonlikda faqat estetika emas, balki vositachilik ishonchliligi omili sifatida qayta baholanishi zarur.

Pragmatik-interaktiv qiyinchiliklar bo‘yicha natijalar muloqotni faqat axborot almashinuvi emas, balki ijtimoiy harakatlar tizimi sifatida ko‘radigan pragmatika yondashuvi bilan izohlanadi [5]. Tarjimonlik talabalari ko‘pincha “to‘g‘ri gap” qurishga e’tibor qaratib, suhbatdoshning ehtiyoji va vaziyat talablari bilan moslashuvni ikkinchi o‘ringa qo‘yadi. Bu holat ta’lim jarayonida baholash mezonlari ko‘proq grammatik to‘g‘rilik atrofida qurilgani bilan ham bog‘liq. Taklif etilgan texnologiyada kompetensiyaviy rubrikalar pragmatik moslik va interaktivlikni mustaqil mezon sifatida kiritgani, talabaning e’tiborini “tinglovchi uchun tushunarli va mos” nutqga burdi. Bu esa Yevropa til kompetensiyalari doirasida vositachilik va interaksiya kompetensiyalarini alohida ko‘rsatkich sifatida baholash tendensiyasiga hamohangdir [7].

Shu bilan birga, natijalar ayrim cheklovlarni ham ko‘rsatadi. Og‘zaki nutqdagi o‘shish barqarorlashishi uchun treningning davomiyligi va muntazamligi hal qiluvchi omil bo‘lib chiqdi; qisqa muddatli intervensiya tezkor ijobiy siljish bersa-da, murakkab vaziyatlarda eski strategiyalarga qaytish ehtimoli saqlanib qoladi. Bu holat ta’lim texnologiyasini semestr davomida spiral tarzda takrorlash va murakkablikni bosqichma-bosqich oshirish zarurligini anglatadi. Shuningdek, individual farqlar, xususan, tashvish darajasi va o‘ziga ishonch og‘zaki chiqish sifatiga sezilarli ta’sir ko‘rsatdi; shu bois texnologiya psixologik qo‘llab-quvvatlash elementlari, masalan, xavfsiz muloqot muhiti va refleksiv tahlil bilan birga olib borilganda samaraliroq bo‘ladi [2.10]. Mazkur fikrlar shuni ko‘rsatadiki, tarjimonlik talabalari uchun og‘zaki nutqni rivojlantirish faqat lingvistik mashg‘ulotlar majmui emas, balki kognitiv va pragmatik ko‘nikmalarni ham qamrab oladigan kompleks pedagogik jarayondir.

Xulosa. Maqolada tarjimonlik yo‘nalishi talabalarining og‘zaki nutq malakalarini rivojlantirishda uchraydigan qiyinchiliklar fonetik-prosodik, psixolingvistik va pragmatik-interaktiv qatlamlarda tizimlashtirildi hamda ularni bartaraf etishga qaratilgan diagnostika,

mikrotrening va reflektiv-baholashdan iborat texnologiya asoslandi. Texnologiya og‘zaki chiqishning ravonligi va aniqligini bir vaqtda qo‘llab-quvvatlashi, pauza va o‘zini tuzatishlarni funksional boshqarishga o‘tkazishi, shuningdek dialogik vaziyatlarda mos strategiyalar tanlashni kuchaytirishi bilan ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etdi. Nazariy jihatdan, natijalar og‘zaki nutq malakasining tarjimonlik kontekstida ko‘pkomponentli tabiatini aniqlashtirdi va baholash mezonlarida pragmatik moslik hamda interaktivlikni mustaqil indikator sifatida mustahkamlash zarurligini ko‘rsatdi. Amaliy jihatdan, taklif etilgan texnologiya tarjimonlik yo‘nalishi mashg‘ulotlarida, ayniqsa og‘zaki vositachilik va og‘zaki tarjimaga tayyorlov kurslarida qo‘llash uchun mos bo‘lib, trening modullarini auditoriya sharoitiga moslab kengaytirish imkonini beradi. Kelgusidagi tadqiqotlarda texnologiyani turli kurs bosqichlarida uzunlamasına kuzatish, shuningdek masofaviy va aralash ta‘lim sharoitida og‘zaki nutqni diagnostika va baholashning ishonchliligini oshirish yo‘llarini ishlab chiqish maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Комиссаров В. Н. Современное переводоведение. – Москва: ЭТС, 2011. 424 с.
2. Пассов Е. И. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению. – Москва: Просвещение, 1991. 223 с.
3. Брызгунова Е. А. Интонация и смысл высказывания. – Москва: Русский язык, 1980. 192 с.
4. Gile D. Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training. – Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2009. 283 p.
5. Austin J. L. How to Do Things with Words. – Oxford: Oxford University Press, 1962. 167 p.
6. Hymes D. On Communicative Competence. – Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1972. 62 p.
7. Council of Europe. Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment. – Cambridge: Cambridge University Press, 2001. 260 p.
8. Levelt W. J. M. Speaking: From Intention to Articulation. – Cambridge, MA: MIT Press, 1989. 566 p.
9. Виноградов В. С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы). – Москва: Издательство института общего среднего образования, 2001. 224 с.
10. Yo‘ldoshev J. G. Pedagogik texnologiyalar: nazariya va amaliyot. – Toshkent: O‘qituvchi, 2010. 256 b.